Qabul qilindi: 22-noyabr 2026-yil • Ma’qullandi: 24-noyabr 2026-yil • Nashr qilindi: 26-noyabr 2026-yil

TIJORATCHI YURIDIK SHAXSLARNI TUZISH VA ULARNI DAVLAT RO‘YXATIDAN O‘TKAZISH TUSHUNCHASI VA XUSUSIYATLARI

To‘rayeva Sabinabonu Odil qizi
Toshkent davlat yuridik universiteti
E-mail: sabinaturayeva127@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada tijoratchi yuridik shaxslarni tashkil etish va davlat ro‘yxatidan o‘tkazishning fuqarolik-huquqiy mohiyati, normativ asoslari hamda amaliy xususiyatlari kompleks tahlil qilinadi. Yuridik shaxsning mustaqil huquq subyekti sifatida vujudga kelishi, muassislar irodasining huquqiy ahamiyati, tashkiliy-huquqiy shaklni tanlash, ta’sis hujjatlarini rasmiylashtirish, ustav kapitalini shakllantirish va davlat reyestriga ma’lumot kiritish bosqichlari o‘rganiladi. Shuningdek, davlat ro‘yxatidan o‘tkazishning konstitutiv ahamiyati, ro‘yxatdan o‘tkazishni rad etish asoslari, elektron ro‘yxatga olishning afzalliklari va huquqiy xatarlari yoritiladi. Muallif qonunchilik va ilmiy qarashlar tahlili asosida ta’sis hujjatlari sifatini oshirish, reyestr ma’lumotlarining ishonchliligini ta’minlash, rad etish qarorlarining asoslantirilishini kuchaytirish hamda muassislar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan takliflarni ilgari suradi.

Kalit so‘zlar: tijoratchi yuridik shaxs, yuridik shaxs, muassis, ta’sis hujjatlari, ustav, ustav kapitali, davlat ro‘yxatidan o‘tkazish, yagona davlat reyestri, elektron davlat xizmati, tashkiliy-huquqiy shakl.

ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЯ КОММЕРЧЕСКИХ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ И ИХ ГОСУДАРСТВЕННОЙ РЕГИСТРАЦИИ

Аннотация. В статье комплексно исследуются гражданско-правовая сущность, нормативные основы и практические особенности создания коммерческих юридических лиц и их государственной регистрации. Рассматриваются возникновение юридического лица как самостоятельного субъекта права, значение воли учредителей, выбор организационно-правовой формы, оформление

учредительных документов, формирование уставного капитала и внесение сведений в государственный реестр. Особое внимание уделяется конститутивному значению государственной регистрации, основаниям отказа в регистрации, преимуществам и правовым рискам электронной регистрации. На основе анализа законодательства и научных подходов предлагаются меры по повышению качества учредительных документов, достоверности реестровых сведений, обоснованности решений об отказе и защите прав учредителей.

Ключевые слова: коммерческое юридическое лицо, юридическое лицо, учредитель, учредительные документы, устав, уставный капитал, государственная регистрация, единый государственный реестр, электронная государственная услуга, организационно-правовая форма.

THE CONCEPT AND FEATURES OF ESTABLISHING COMMERCIAL LEGAL ENTITIES AND THEIR STATE REGISTRATION

Abstract. This article examines the civil-law nature, regulatory framework and practical features of establishing commercial legal entities and registering them with the state. It addresses the emergence of a legal entity as an independent participant in civil relations, the legal significance of the founders’ intention, the choice of organizational and legal form, the preparation of constituent documents, the formation of charter capital and the entry of relevant information into the state register. Particular attention is paid to the constitutive effect of state registration, grounds for refusal, and the benefits and legal risks of electronic registration. Based on the analysis of legislation and academic approaches, the article proposes measures to improve the quality of constituent documents, the reliability of register data, the reasoning of refusal decisions and the protection of founders’ rights.

Keywords: commercial legal entity, legal entity, founder, constituent documents, charter, charter capital, state registration, unified state register, electronic public service, organizational and legal form.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida tijoratchi yuridik shaxslar ishlab chiqarish, xizmat ko‘rsatish, savdo, investitsiya va boshqa iqtisodiy munosabatlarning tashkiliy-huquqiy

tayanchini tashkil etadi. Ular kapital, mehnat, texnologiya va boshqaruv resurslarini yagona tashkiliy tuzilma doirasida birlashtirib, iqtisodiy muomalada mustaqil ishtirok etish imkonini beradi. Shu sababli tijoratchi yuridik shaxsni tashkil etish tartibi faqat ro‘yxatga olishga oid texnik jarayon bo‘lmay, mulk huquqi, shartnoma erkinligi, tadbirkorlik erkinligi va kreditorlar manfaatlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan fuqarolik-huquqiy institutdir.

O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 39-moddasi yuridik shaxsni alohida mol-mulkka ega bo‘lgan, o‘z majburiyatlari yuzasidan shu mol-mulk bilan javob beradigan va o‘z nomidan huquq hamda majburiyatlarga ega bo‘la oladigan tashkilot sifatida belgilaydi. Kodeksning 40-moddasi esa foyda olishni o‘z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olgan tashkilotlarni tijoratchi tashkilotlar qatoriga kiritadi. Ushbu normalar tijoratchi yuridik shaxsning ikki muhim jihatini — tashkiliy mustaqillik va foyda olishga yo‘naltirilgan maqsadni — birgalikda namoyon etadi.

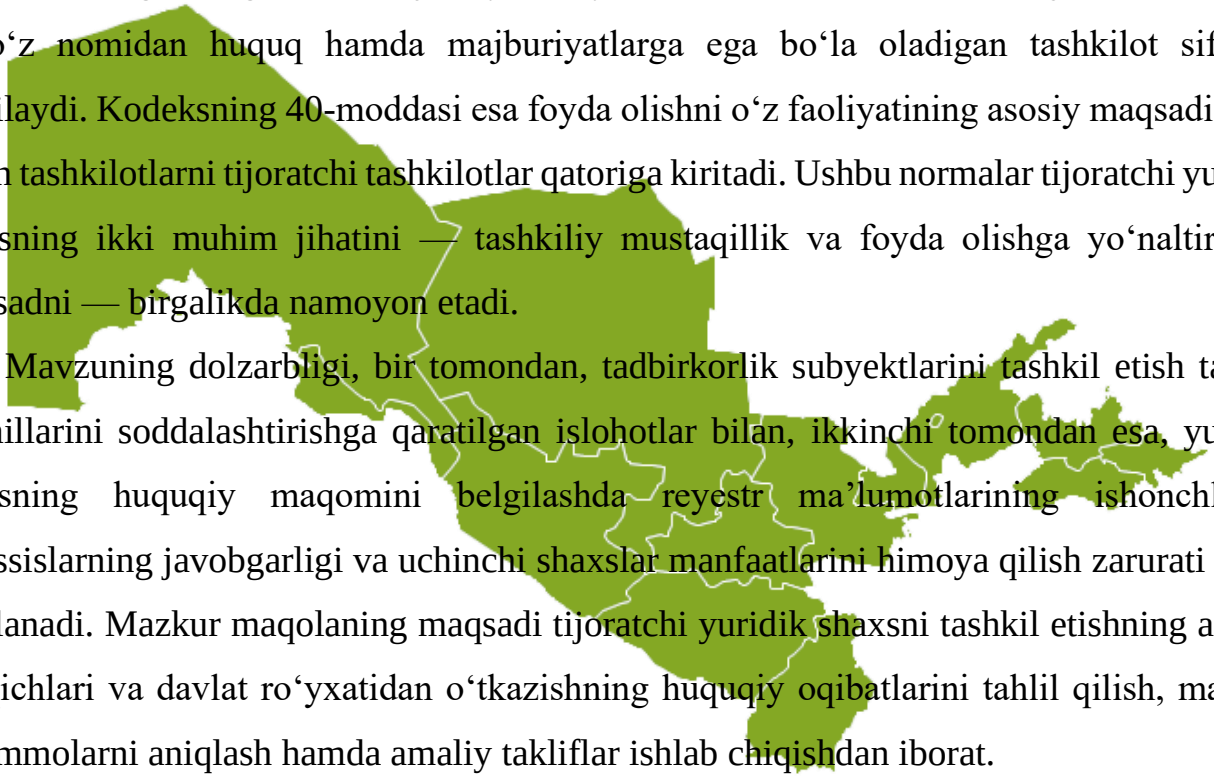

Mavzuning dolzarbligi, bir tomondan, tadbirkorlik subyektlarini tashkil etish tartib-taomillarini soddalashtirishga qaratilgan islohotlar bilan, ikkinchi tomondan esa, yuridik shaxsning huquqiy maqomini belgilashda reyestr ma’lumotlarining ishonchliligi, muassislarning javobgarligi va uchinchi shaxslar manfaatlarini himoya qilish zarurati bilan izohlanadi. Mazkur maqolaning maqsadi tijoratchi yuridik shaxsni tashkil etishning asosiy bosqichlari va davlat ro‘yxatidan o‘tkazishning huquqiy oqibatlarini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Muhokama va natijalar

1. Tijoratchi yuridik shaxs tushunchasi va uning huquqiy belgilari

Yuridik shaxs instituti fuqarolik huquqida jamoaviy manfaatlarni mustaqil huquq subyekti orqali ifodalash imkonini beradi. Tashkilot muassislarining shaxsidan alohida huquqiy mavjudlikka ega bo‘lishi, o‘z nomidan shartnomalar tuzishi, mol-mulkka egalik qilishi, majburiyatlarni bajarishi va sudda qatnashishi iqtisodiy muomalada barqarorlikni ta’minlaydi. Shu ma’noda yuridik shaxsning huquqiy mustaqilligi uning muassislaridan mutlaq uzilganligini emas, balki qonun doirasida alohida huquq va majburiyatlar markazi sifatida faoliyat yuritishini anglatadi.

Tijoratchi yuridik shaxsning birinchi belgisi — foyda olishni asosiy maqsad qilib

qo‘yishidir. Biroq foyda olish maqsadi har qanday muayyan davrda amalda foyda olingan bo‘lishini anglatmaydi. Tashkilot zarar ko‘rgan davrda ham, agar uning tashkiliy-huquqiy shakli va faoliyat maqsadi tijoratchilikka mos bo‘lsa, tijoratchi tashkilot maqomini saqlab qoladi. Demak, tasniflash mezoni natija emas, balki tashkilotning huquqiy maqsadi va qonunda belgilangan shaklidir.

Ikkinchi belgi — alohida mol-mulkning mavjudligi. Mol-mulkning yuridik shaxsga tegishliligi yoki unga qonunda belgilangan ashyoviy huquq asosida biriktirilishi tashkilotning mulkiy mustaqilligini yuzaga keltiradi. Uchinchi belgi — mustaqil mulkiy javobgarlik. Umumiy qoida tariqasida yuridik shaxs o‘z majburiyatlari bo‘yicha o‘z mol-mulki bilan javob beradi, muassis yoki ishtirokchi esa tashkilot majburiyatlari bo‘yicha faqat qonunda yoki ta’sis hujjatlarida nazarda tutilgan hollardagina javobgar bo‘lishi mumkin.

To‘rtinchi belgi — tashkiliy birlik. Ustav, boshqaruv organlari, vakolatlarning taqsimlanishi va qaror qabul qilish tartibi yuridik shaxsning ichki tuzilishini belgilaydi. Beshinchi belgi — mustaqil nom va fuqarolik muomalasida o‘z nomidan qatnashish. Ushbu belgilar birgalikda yuridik shaxsni oddiy shaxslar birlashmasi yoki norasmiy xo‘jalik faoliyati yurituvchi guruhdan farqlaydi.

Ilmiy adabiyotlarda yuridik shaxsning mohiyatini tushuntirishda turli nazariyalar, jumladan, fiktsiya, real birlik va manfaatlar nazariyalari qo‘llanadi. Ularning har biri yuridik shaxsning ayrim jihatini ochib beradi. Milliy qonunchilik nuqtayi nazaridan esa amaliy mezon — tashkilotning qonunda nazarda tutilgan tashkiliy shaklda tuzilishi, alohida mol-mulkka ega bo‘lishi va davlat ro‘yxatidan o‘tishidir. Shu bois tijoratchi yuridik shaxsni baholashda faqat muassislar tarkibiga emas, balki uning mustaqil huquq subyekti sifatida tashkil etilganiga e’tibor qaratish lozim.

2. Tijoratchi yuridik shaxsni tashkil etishning huquqiy asoslari va bosqichlari

Yuridik shaxsni tashkil etish — muassislar tomonidan qonunchilikda ruxsat etilgan tashkiliy-huquqiy shaklni tanlash, tashkilot tuzish to‘g‘risida qaror qabul qilish, ta’sis hujjatlarini tasdiqlash, zarur mol-mulkni shakllantirish va davlat ro‘yxatidan o‘tkazishga qaratilgan o‘zaro bog‘liq yuridik hamda tashkiliy harakatlar majmuidir. Bu jarayonda

muassislarning xususiy tashabbusi davlat tomonidan belgilangan majburiy talablar bilan uyg‘unlashadi.

Birinchi bosqich — tashkiliy-huquqiy shaklni tanlash. Fuqarolik kodeksining 40-moddasida tijoratchi tashkilotlarning asosiy shakllari sifatida xo‘jalik shirkatlari va jamiyatlari, ishlab chiqarish kooperativlari hamda unitar korxonalar ko‘rsatilgan. Maxsus qonunlarda aksiyadorlik jamiyati, mas’uliyati cheklangan jamiyat, xususiy korxona va oilaviy korxona kabi shakllarning alohida tartibi belgilanadi. Shaklni tanlashda muassislar soni, kapitalni jalb qilish usuli, boshqaruv modeli, ishtirokchilarning tavakkalchiligi va javobgarlik chegarasi hisobga olinishi kerak.

Ikkinchi bosqich — tashkil etish to‘g‘risida qaror qabul qilish. Bir muassis tashkilot tuzayotganida uning yozma qarori, bir nechta muassis ishtirok etayotganida esa ularning kelishuvi va tegishli ta’sis hujjatlari rasmiylashtiriladi. Muassislar o‘rtasidagi kelishuvda ulushlar, badallarni kiritish muddati, boshqaruvdagi ishtirok, foyda va zararlarni taqsimlash, ishtirokchining jamiyatdan chiqishi va nizolarni hal etish masalalarini oldindan aniq belgilash keyingi nizolarning oldini oladi.

Uchinchi bosqich — ta’sis hujjatlarini tayyorlash. Fuqarolik kodeksining 43-moddasiga ko‘ra, yuridik shaxs ustav asosida yoki qonunda nazarda tutilgan hollarda ta’sis shartnomasi va ustav asosida yoxud faqat ta’sis shartnomasi asosida faoliyat yuritadi. Bir muassis tomonidan tashkil etilgan yuridik shaxs, odatda, shu muassis tasdiqlagan ustav asosida ish olib boradi. Ustavda tashkilot nomi, joylashgan yeri, boshqaruv tartibi va tegishli tashkiliy-huquqiy shakl uchun qonunda belgilangan boshqa ma’lumotlar aks ettirilishi lozim.

To‘rtinchi bosqich — ustav kapitali yoki ustav fondini shakllantirish. Ustav kapitali jamiyatning moliyaviy asosini ifodalash bilan birga ishtirokchilar ulushlarini belgilash, korporativ huquqlar hajmini aniqlash va kreditorlar uchun muayyan axborot vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, ustav kapitali kreditorlar talablarini to‘liq qoplashga mutlaq kafolat bermaydi. Shu sababli uni tashkilotning real to‘lov qobiliyati bilan tenglashtirish noto‘g‘ri.

Beshinchi bosqich — ro‘yxatdan o‘tkazish uchun ariza va zarur ma’lumotlarni taqdim

etish. Ushbu bosqichda firma nomi, tashkiliy-huquqiy shakl, joylashgan manzil, muassislar va rahbar haqidagi ma’lumotlar to‘g‘ri kiritilishi lozim. Ma’lumotlardagi xatolar ro‘yxatga olish jarayonini cho‘zishi yoki qonunda nazarda tutilgan asoslarda rad etishga olib kelishi mumkin.

3. Tashkiliy-huquqiy shakllar va muassislarning huquqiy maqomi

Tijoratchi yuridik shaxsning tashkiliy-huquqiy shakli uning ichki boshqaruvini, ishtirokchilar o‘rtasidagi munosabatlarni, mol-mulkka bo‘lgan huquqlarni va majburiyatlar bo‘yicha javobgarlik tartibini belgilaydi. Mas’uliyati cheklangan jamiyatda ustav kapitali ishtirokchilar ulushlariga bo‘linadi. Ishtirokchilar, umumiy qoida tariqasida, jamiyat majburiyatlari bo‘yicha javob bermaydi va jamiyat faoliyati bilan bog‘liq zararlar xavfini o‘z ulushlari qiymati doirasida ko‘taradi. Biroq ulushni to‘liq kiritmaslik, qonunda belgilangan istisnolar yoki vijdonsiz xatti-harakatlar bilan bog‘liq alohida javobgarlik holatlari mavjud bo‘lishi mumkin.

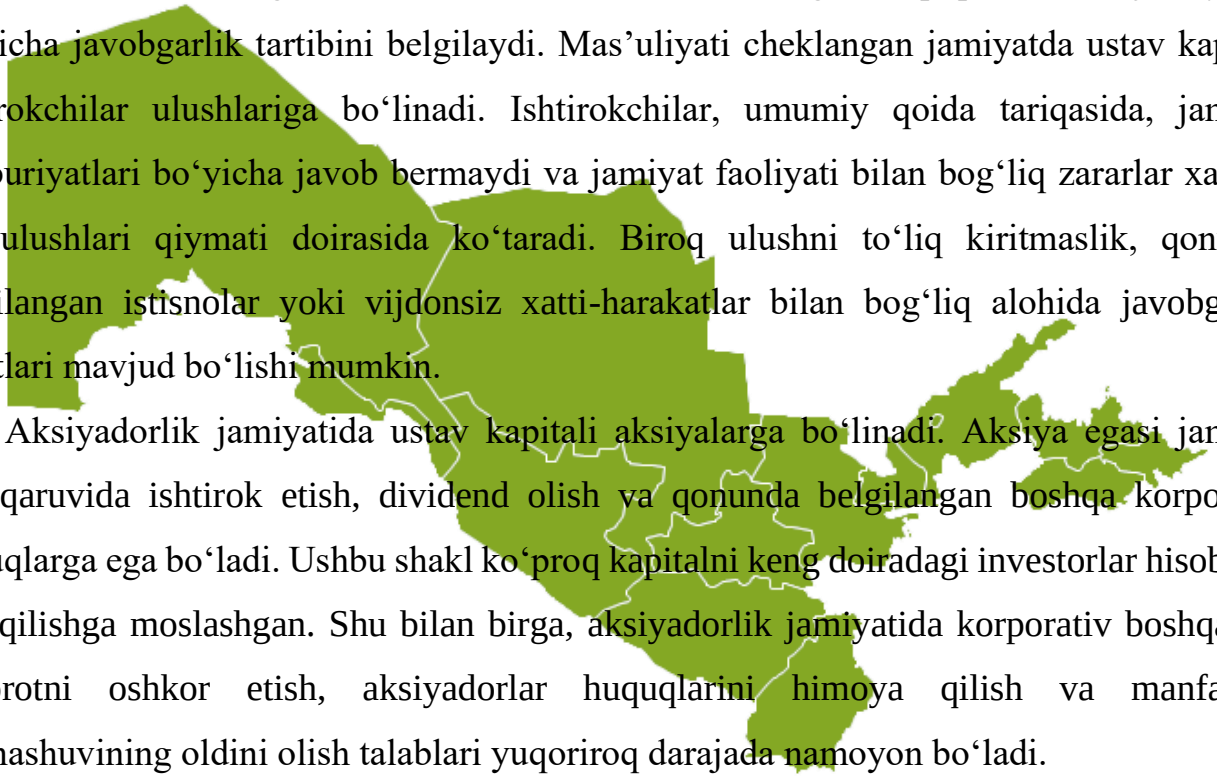

Aksiyadorlik jamiyatida ustav kapitali aksiyalarga bo‘linadi. Aksiya egasi jamiyat boshqaruvida ishtirok etish, dividend olish va qonunda belgilangan boshqa korporativ huquqlarga ega bo‘ladi. Ushbu shakl ko‘proq kapitalni keng doiradagi investorlar hisobidan jalb qilishga moslashgan. Shu bilan birga, aksiyadorlik jamiyatida korporativ boshqaruv, axborotni oshkor etish, aksiyadorlar huquqlarini himoya qilish va manfaatlar to‘qnashuvining oldini olish talablari yuqoriroq darajada namoyon bo‘ladi.

To‘liq shirkatda ishtirokchilar shirkat nomidan tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishi va uning majburiyatlari bo‘yicha qonunda belgilangan tartibda solidar javobgarlik xavfini ko‘tarishi bilan ajralib turadi. Kommandit shirkatda esa to‘liq sheriklar bilan bir qatorda shirkat faoliyatida tavakkalchilikni qo‘shgan hissasi doirasida ko‘taruvchi omonatchilar ishtirok etadi. Ishlab chiqarish kooperativida a’zolik, mulkiy pay badali va shaxsiy mehnat ishtiroki muhim o‘rin tutadi. Unitar korxonada esa mol-mulk mulkdorga tegishli bo‘lib, korxonaga belgilangan ashyoviy huquq asosida biriktiriladi.

Muassislarning huquqiy maqomi tashkilotni tuzish to‘g‘risidagi qarorni qabul qilish bilan cheklanmaydi. Ular ta’sis hujjatlarini tasdiqlash, ulush yoki badallarni kiritish, boshqaruv organlarini shakllantirish va tashkilotning dastlabki faoliyatini yo‘lga qo‘yishda

ishtirok etadi. Muassislar o‘z huquqlarini amalga oshirishda boshqa muassislar, yuridik shaxsning o‘zi va uchinchi shaxslarning qonuniy manfaatlarini hurmat qilishi lozim.

Amaliyotda muassislar o‘rtasidagi nizolarning muhim qismi ulushlarning miqdori, ustav kapitaliga badal kiritish muddati, rahbarni tayinlash, yirik bitimlar va foydani taqsimlash tartibi yetarlicha aniqlashtirilmaganidan kelib chiqadi. Shu bois ta’sis hujjatlarini shunchaki ro‘yxatdan o‘tish uchun zarur shakl sifatida emas, balki korporativ munosabatlarning asosiy ichki normativ hujjati sifatida ko‘rish zarur.

Muallif fikricha, kichik va o‘rta biznes uchun namunaviy ustavlardan foydalanish qulaylik yaratadi, biroq bunday ustavlar barcha holatlarga mos kelavermaydi. Shuning uchun elektron ro‘yxatga olish tizimida sodda standart ustav bilan bir qatorda, muassislar o‘zaro munosabatlarining o‘ziga xos jihatlarini kiritish imkonini beruvchi moslashuvchan bandlar ham taklif etilishi maqsadga muvofiq.

4. Davlat ro‘yxatidan o‘tkazishning tushunchasi, prinsiplari va yuridik ahamiyati

Davlat ro‘yxatidan o‘tkazish — vakolatli organning qonunchilikda belgilangan tartibda tadbirkorlik subyekti haqidagi zarur ma’lumotlarni tekshirishi, rasmiylashtirishi va yagona davlat reyestriga kiritishi bilan bog‘liq ommaviy-huquqiy tartib-taomildir. Mazkur jarayonning fuqarolik-huquqiy ahamiyati shundaki, yuridik shaxs aynan ro‘yxatdan o‘tkazilgan paytdan boshlab tashkil etilgan hisoblanadi. Bu qoida Fuqarolik kodeksining 44-moddasida mustahkamlangan.

Ro‘yxatdan o‘tkazishning birinchi prinsipi — qonuniylik. Vakolatli organ arizani faqat qonunchilikda belgilangan talablar asosida ko‘rib chiqishi, ariza beruvchidan normativ hujjatlarda nazarda tutilmagan hujjat yoki ma’lumotlarni talab qilmasligi kerak. Ikkinchi prinsip — tenglik va xolislik: bir xil huquqiy holatdagi arizalar bir xil mezonlar asosida ko‘rib chiqilishi lozim. Uchinchi prinsip — oshkoralik: reyestrdagi qonuniy ochiq ma’lumotlar uchinchi shaxslar uchun tanishish imkonini berishi kerak.

To‘rtinchi prinsip — tezkorlik va qulaylik. Davlat xizmatlarini elektron shaklda ko‘rsatish tadbirkor uchun vaqt va xarajatlarni qisqartiradi. Beshinchi prinsip — huquqiy aniqlik: ro‘yxatdan o‘tkazish natijasi, rad etish sabablari, muddatlar va shikoyat qilish tartibi ariza beruvchiga tushunarli bo‘lishi kerak. Ushbu prinsiplar birgalikda ma’muriy to‘siqlarni

kamaytirish va davlat organlariga ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Davlat ro‘yxatidan o‘tkazishning huquqiy tabiati yuzasidan doktrinada deklarativ va konstitutiv yondashuvlar farqlanadi. Deklarativ modelda ro‘yxatga olish avvaldan yuzaga kelgan yuridik holatni tasdiqlaydi. Konstitutiv modelda esa ro‘yxatdan o‘tkazish yuridik shaxsning huquqiy mavjudligini vujudga keltiruvchi yuridik fakt bo‘lib xizmat qiladi. O‘zbekiston Fuqarolik kodeksining 44-moddasidagi “davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan paytdan boshlab tashkil etilgan hisoblanadi” qoidasi tijoratchi yuridik shaxsga nisbatan konstitutiv yondashuv ustuvorligini ko‘rsatadi.

Buning amaliy oqibati shundan iboratki, muassislarning qarori, ustavning tasdiqlanishi yoki ustav kapitaliga badal kiritilishi o‘z-o‘zicha yuridik shaxsni vujudga keltirmaydi. Ro‘yxatga olishdan oldingi munosabatlarda muassislar o‘z nomidan harakat qilishi va tashkil etilayotgan tashkilot nomidan tuzilgan bitimlarning oqibatlari alohida huquqiy baholanishi zarur. Shu sababli ro‘yxatdan o‘tishdan avval tuziladigan shartnomalarda taraflarning maqomi va majburiyatlarni kim zimmasiga olishi aniq ko‘rsatilishi lozim.

Reyestr ma’lumotlari uchinchi shaxslar uchun ishonch manbai bo‘lib xizmat qiladi. Biroq reyestrdagi har qanday ma’lumot mutlaq va xatosiz deb qaralmasligi kerak. Reyestrning ishonchliligi ma’lumotlarni o‘z vaqtida yangilash, noto‘g‘ri yozuvlarni tuzatish, vakolatli shaxslarni identifikatsiya qilish va noqonuniy o‘zgartirishlarning oldini olish mexanizmlariga bog‘liq.

5. Davlat ro‘yxatidan o‘tkazish tartibi va elektron mexanizmlar

O‘zbekistonda tadbirkorlik subyektlarini davlat ro‘yxatidan o‘tkazishning asosiy tartib-taomillari Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 9-fevraldagi 66-son qarori bilan tasdiqlangan nizom va tegishli reglamentlar orqali tartibga solinadi. Ushbu tartib Davlat xizmatlari markazlari hamda elektron davlat xizmatlari tizimi orqali ariza berish imkoniyatini nazarda tutadi. Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalida yangi tadbirkorlik subyektini davlat ro‘yxatidan o‘tkazish xizmati mavjudligi ro‘yxatga olishning raqamli shakli amaliyotga joriy etilganini ko‘rsatadi.

Elektron ro‘yxatdan o‘tkazishning asosiy afzalligi — ariza beruvchining davlat organiga bevosita tashrif buyurish zaruratini kamaytirishidir. Elektron shakl ma’lumotlarni

avtomatik tekshirish, ayrim idoralararo ma’lumot almashinuvini yo‘lga qo‘yish va xizmat ko‘rsatish muddatlarini qisqartirish imkonini beradi. Shu bilan birga, elektron xizmatdan foydalanish uchun foydalanuvchini ishonchli identifikatsiya qilish, elektron imzo yoki qonunchilikda nazarda tutilgan boshqa tasdiqlash vositalaridan to‘g‘ri foydalanish talab etiladi.

Ro‘yxatdan o‘tkazish jarayonida odatda yuridik shaxsning tashkiliy-huquqiy shakli, firma nomi, joylashgan joyi, muassislar, rahbar va faoliyatga oid ma’lumotlar kiritiladi. Qonunchilik talab qilgan hollarda ta’sis hujjatlari ham taqdim etiladi. Taqdim etiladigan axborotning to‘liqligi va haqqoniyligi muhim: noto‘g‘ri manzil, muassis to‘g‘risidagi xato ma’lumot yoki qonunchilikka zid ustav bandi keyinchalik nafaqat ro‘yxatga olish, balki shartnomaviy munosabatlar va korporativ boshqaruvda ham muammolar keltirib chiqarishi mumkin.

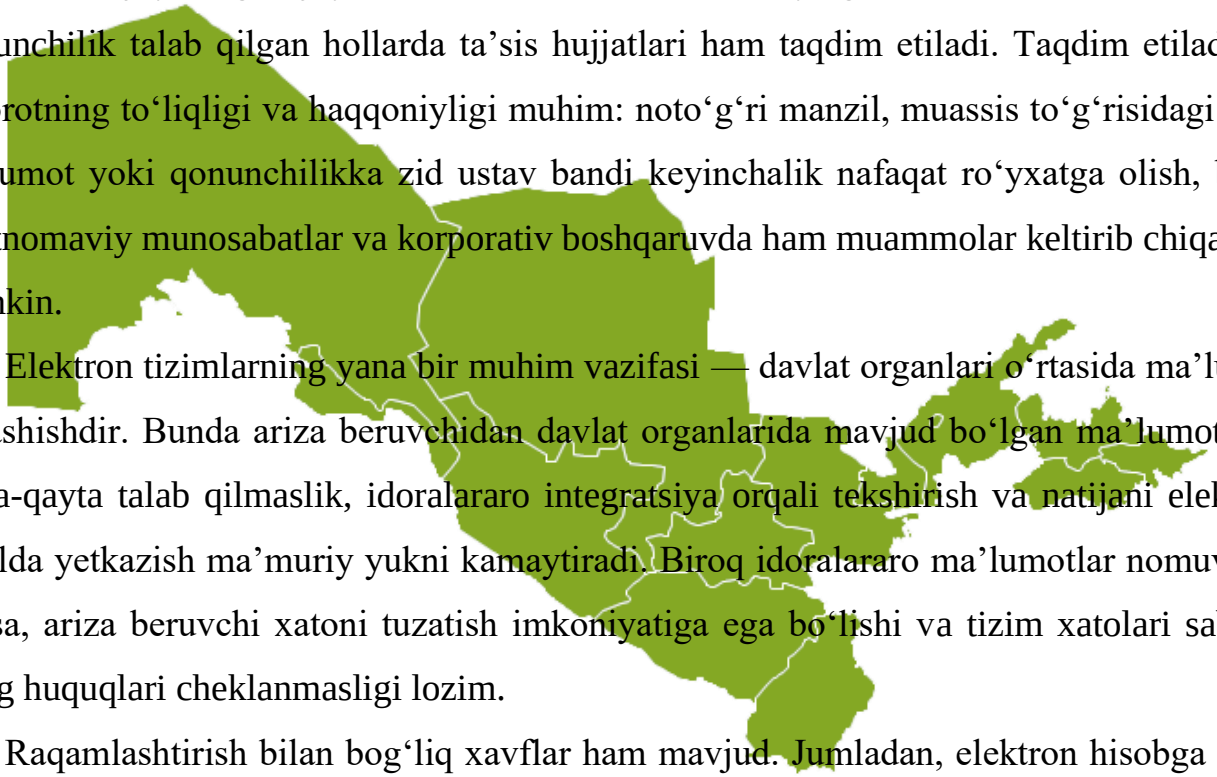

Elektron tizimlarning yana bir muhim vazifasi — davlat organlari o‘rtasida ma’lumot almashishdir. Bunda ariza beruvchidan davlat organlarida mavjud bo‘lgan ma’lumotlarni qayta-qayta talab qilmaslik, idoralararo integratsiya orqali tekshirish va natijani elektron shaklda yetkazish ma’muriy yukni kamaytiradi. Biroq idoralararo ma’lumotlar nomuvofiq bo‘lsa, ariza beruvchi xatoni tuzatish imkoniyatiga ega bo‘lishi va tizim xatolari sababli uning huquqlari cheklanmasligi lozim.

Raqamlashtirish bilan bog‘liq xavflar ham mavjud. Jumladan, elektron hisobga olish ma’lumotlarining noqonuniy o‘zgartirilishi, shaxsga doir ma’lumotlarning oshkor bo‘lishi, soxta vakolat asosida ariza yuborilishi yoki texnik nosozlik tufayli arizaning ko‘rib chiqilmay qolishi ehtimoli mavjud. Shu bois axborot xavfsizligi, har bir amalning elektron izini saqlash, ko‘p bosqichli autentifikatsiya, ma’lumotlarni zaxiralash va xatolarni tezkor bartaraf etish mexanizmlari ro‘yxatga olish tizimining ajralmas qismi bo‘lishi kerak.

Muallifning fikricha, elektron ro‘yxatga olish tizimi faqat arizani qabul qiluvchi platforma bo‘lib qolmasdan, huquqiy profilaktika vositasiga aylanishi kerak. Masalan, tizim ustav loyihasida majburiy ma’lumot yo‘qligini, muassislar ulushlari yig‘indisi 100 foizga teng emasligini yoki tanlangan tashkiliy-huquqiy shaklga zid band mavjudligini ariza yuborilishidan oldin ko‘rsatishi mumkin.

6. Rad etish asoslari, shikoyat qilish va uchinchi shaxslar manfaatlari

Fuqarolik kodeksining 44-moddasiga ko‘ra, yuridik shaxsni tashkil etishning qonunda belgilangan tartibini buzish yoki uning ta’sis hujjatlari qonunga mos kelmasligi davlat ro‘yxatidan o‘tkazishni rad etishga sabab bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, yuridik shaxsni tashkil etish maqsadga muvofiq emas degan vaj bilan ro‘yxatdan o‘tkazishni rad etishga yo‘l qo‘yilmaydi. Mazkur qoida tadbirkorlik erkinligi va davlat organlarining o‘zboshimcha aralashuviga qarshi muhim kafolat hisoblanadi.

Rad etish qarori aniq huquqiy asosga, aniqlangan kamchiliklarning tavsifiga va tegishli normativ-huquqiy hujjatga havolaga ega bo‘lishi kerak. “Hujjatlar talabga javob bermaydi” kabi umumiy iboralar ariza beruvchiga qaysi bandni qanday tuzatish lozimligini anglatmaydi. Shu sababli rad etish qarorining asoslantirilganligi nafaqat ma’muriy tartib-taomil talabi, balki ariza beruvchining samarali shikoyat qilish huquqining zarur shartidir.

Ro‘yxatdan o‘tkazishni rad etish yoki belgilangan muddatni buzish ustidan sudga shikoyat qilish mumkinligi Fuqarolik kodeksining 44-moddasida mustahkamlangan. Sud nazorati davlat organi qarorining qonuniyligi, vakolat doirasida qabul qilinganligi, faktik holatlarga mosligi va protsessual talablar bajarilganligini tekshirish imkonini beradi. Bu mexanizm tadbirkorlik subyektlarining huquqlarini tiklash bilan birga, ro‘yxatga oluvchi organlar amaliyotida qonuniylikni ta’minlashga ham xizmat qiladi.

Davlat ro‘yxatidan o‘tkazishning uchinchi shaxslar uchun ahamiyati ham katta. Yuridik shaxs bilan shartnoma tuzayotgan kontragent uning mavjudligi, nomi, manzili va vakolatli organlari to‘g‘risidagi ma’lumotlarni tekshirishi mumkin. Reyestrning ochiqligi muomaladagi axborot nomutanosibligini kamaytiradi. Shu bilan birga, kontragentlar faqat reyestr ma’lumotiga tayanib qolmasdan, bitim imzolayotgan shaxsning vakolatini, zarur hollarda korporativ rozilik mavjudligini va bitimning qonuniyligini ham tekshirishi lozim.

Ta’sis hujjatlariga kiritilgan o‘zgartirishlarning uchinchi shaxslarga nisbatan kuchga kirishi masalasi ham alohida ahamiyatga ega. Fuqarolik kodeksining 43-moddasida bunday o‘zgartirishlar, umumiy qoida tariqasida, davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan paytdan boshlab uchinchi shaxslar uchun kuchga ega bo‘lishi nazarda tutilgan. Bu qoida reyestr ma’lumotlarining barqarorligi va kontragentlarning ishonchini himoya qiladi.

Muassislar va rahbarlar reyestrga kiritilgan ma’lumotlarning dolzarbligini saqlashga mas’uliyat bilan yondashishi lozim. Manzil, rahbar, firma nomi yoki ta’sis hujjatlaridagi o‘zgarishlar qonunda belgilangan tartibda rasmiylashtirilmasa, uchinchi shaxslar bilan nizolar yuzaga kelishi mumkin. Shuning uchun ro‘yxatdan o‘tish bir martalik harakat bo‘lsa-da, reyestr ma’lumotlarini yangilab borish yuridik shaxs faoliyati davomida uzluksiz huquqiy majburiyat sifatida qaralishi kerak.

7. Amaldagi tartibdagi muammolar va uni takomillashtirish bo‘yicha mualliflik takliflari

Tijoratchi yuridik shaxslarni tashkil etish va ro‘yxatdan o‘tkazish tartibi soddalashtirilganiga qaramay, huquqni qo‘llash amaliyotida ayrim muammolar saqlanib qolishi mumkin. Birinchi muammo — muassislarning ta’sis hujjatlarining huquqiy ahamiyatini yetarli anglamasligi. Ayrim hollarda ustav faqat ro‘yxatdan o‘tish uchun zarur formal hujjat sifatida qabul qilinadi. Natijada ishtirokchilar o‘rtasidagi vakolatlar, ulushlarni tasarruf etish, foydani taqsimlash, yirik bitimlarni ma’qullash va nizolarni hal qilish masalalari noaniq qoladi.

Ikkinchi muammo — ro‘yxatga olishdagi formal xatolar va ma’lumotlar nomuvofiqligi. Elektron shaklda ariza to‘ldirish jarayoni qulay bo‘lsa-da, muassislar kiritayotgan ma’lumotlarning huquqiy oqibatlarini to‘liq tushunmasligi mumkin. Uchinchi muammo — reyestr ma’lumotlarini o‘z vaqtida yangilamaslik. To‘rtinchi muammo — rad etish qarorlarining yetarli darajada individual asoslantirilmasligi xavfi. Beshinchi muammo — elektron xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari va raqamli savodxonlik darajasidagi farqlar.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi.

Birinchi taklif: davlat ro‘yxatidan o‘tkazish tizimida tashkiliy-huquqiy shaklga mos, huquqiy jihatdan tekshirilgan namunaviy ta’sis hujjatlari kutubxonasini kengaytirish lozim. Namunaviy hujjatlar muassislar uchun qulaylik yaratishi, biroq ularga o‘zgartirish kiritish imkoniyatini ham saqlashi kerak. Har bir muhim band yonida uning huquqiy oqibati sodda tilda tushuntirilishi maqsadga muvofiq.

Ikkinchi taklif: ariza yuborilishidan oldin avtomatik huquqiy-validatsiya mexanizmini

joriy etish kerak. Tizim majburiy rekvizitlar, muassislar ulushlari yig‘indisi, tanlangan tashkiliy-huquqiy shaklga moslik va hujjatlardagi ichki ziddiyatlarni aniqlab, ariza beruvchiga xatoni tuzatish imkonini berishi lozim.

Uchinchi taklif: rad etish qarorlarining yagona elektron standartini belgilash zarur. Unda aniqlangan kamchilik, buzilgan norma, tuzatish usuli, qayta murojaat qilish imkoniyati va shikoyat qilish tartibi alohida ko‘rsatilishi kerak. Bu yondashuv davlat organlari qarorlarining shaffofligini oshiradi va ortiqcha takroriy murojaatlarni kamaytiradi.

To‘rtinchi taklif: davlat reyestridagi muhim ma’lumotlarni o‘zgartirishda kuchaytirilgan identifikatsiya va xabardor qilish mexanizmlarini qo‘llash lozim. Masalan, rahbar yoki manzil o‘zgarishi haqidagi ariza qabul qilinganda yuridik shaxsning amaldagi rahbariga va muassislariga qonuniy tartibda bildirishnoma yuborilishi, shubhali operatsiyalar esa qo‘shimcha tekshiruvdan o‘tkazilishi mumkin.

Beshinchi taklif: ro‘yxatdan o‘tkazish bo‘yicha ma’muriy va sud shikoyati mexanizmlarini foydalanuvchi uchun tushunarli qilish, rad etishlar statistikasi va eng ko‘p uchraydigan xatolar bo‘yicha anonimlashtirilgan ochiq ma’lumotlarni e’lon qilish maqsadga muvofiq. Bunday ma’lumotlar muassislarning huquqiy savodxonligini oshirish va davlat xizmatlari sifatini baholash imkonini beradi.

Oltinchi taklif: muassislar uchun ro‘yxatdan oldingi qisqa huquqiy maslahat va o‘z-o‘zini tekshirish vositasini joriy etish kerak. Bu xizmat majburiy ruxsat yoki qo‘shimcha to‘siqqa aylanmasligi, balki ixtiyoriy profilaktik vosita bo‘lishi lozim. Taklif etilayotgan chora-tadbirlar ro‘yxatga olishning tezkorligini saqlagan holda, yuridik shaxslarning dastlabki huquqiy hujjatlari sifatini oshiradi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari tijoratchi yuridik shaxslarni tashkil etish va davlat ro‘yxatidan o‘tkazish o‘zaro uzviy bog‘liq, biroq huquqiy mazmuni jihatidan farqlanuvchi bosqichlardan iborat ekanligini ko‘rsatadi. Tashkil etish muassislarning tashabbusi, tashkiliy-huquqiy shaklni tanlashi, ta’sis hujjatlarini rasmiylashtirishi va mol-mulkni shakllantirishiga taalluqli bo‘lsa, davlat ro‘yxatidan o‘tkazish tashkilotning mustaqil yuridik shaxs sifatida vujudga kelishini yakunlovchi yuridik fakt hisoblanadi.

Birinchidan, tijoratchi yuridik shaxsning maqomi faqat foyda olish maqsadi bilan emas, balki alohida mol-mulk, tashkiliy birlik, mustaqil mulkiy javobgarlik va o‘z nomidan fuqarolik muomalasida qatnashish imkoniyati bilan belgilanadi. Shu bois uning huquqiy maqomini baholashda Fuqarolik kodeksining 39–40-moddalaridagi mezonlar birgalikda qo‘llanishi lozim.

Ikkinchidan, tashkiliy-huquqiy shaklni to‘g‘ri tanlash muassislarning tavakkalchiligi, boshqaruv mexanizmi va kapitalni jalb qilish imkoniyatlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ta’sis hujjatlari esa ro‘yxatga olish uchun formal talab bo‘lishdan tashqari, korporativ munosabatlarning ichki konstitutsiyasi vazifasini bajaradi. Shu sababli muassislar ulushlari, vakolatlar, qaror qabul qilish, foydani taqsimlash va nizolarni hal etish qoidalarini aniq belgilashi zarur.

Uchinchidan, Fuqarolik kodeksining 44-moddasida yuridik shaxs davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan paytdan boshlab tashkil etilgan hisoblanishi belgilangan. Bu qoida davlat ro‘yxatidan o‘tkazishning konstitutiv xususiyatini tasdiqlaydi. Reyestrning ochiqligi esa uchinchi shaxslar, kreditorlar va shartnoma taraflari uchun axborot ishonchliligining muhim kafolatidir.

To‘rtinchidan, ro‘yxatdan o‘tkazishni rad etish faqat qonunchilikda nazarda tutilgan asoslar bilan cheklanishi, qarorlar aniq va individual tarzda asoslantirilishi lozim. Tashkilot tuzishning iqtisodiy maqsadga muvofiqligi davlat organining subyektiv baholash predmeti bo‘la olmaydi. Rad etish yoki muddatni buzish ustidan sudga shikoyat qilish huquqi tadbirkorlik erkinligining muhim kafolati sifatida ta’minlanishi kerak.

Beshinchidan, elektron ro‘yxatdan o‘tkazish ma’muriy xarajatlarni kamaytiradi va davlat xizmatlari qulayligini oshiradi. Biroq raqamlashtirish axborot xavfsizligi, shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish, ishonchli identifikatsiya va reyestr yozuvlarini noqonuniy o‘zgartirishdan himoyalash bilan birgalikda rivojlanishi lozim.

Oltinchidan, muallif taklif etgan namunaviy ta’sis hujjatlarini takomillashtirish, avtomatik huquqiy tekshiruv, rad etish qarorlarining yagona standartini joriy etish, reyestrdagi muhim o‘zgarishlar bo‘yicha xabardor qilish va ochiq statistikani e’lon qilish choralari tashkil etish hamda ro‘yxatdan o‘tkazish tizimining samaradorligini oshirishga

xizmat qiladi.

Umuman olganda, tijoratchi yuridik shaxslarni tashkil etish va davlat ro‘yxatidan o‘tkazish tartibining samaradorligi tadbirkorlik subyektlarining qonuniy faoliyat boshlashi bilangina cheklanmaydi. U fuqarolik muomalasida ishonch, xususiy mulk daxlsizligi, investitsiya xavfsizligi va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023-yil 30-aprel kuni referendumda qabul qilingan yangi tahrir.

2. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. Birinchi qism. 1995-yil 21-dekabr. Xususan, 39–44-moddalar. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi: https://lex.uz/docs/-111189

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 9-fevraldagi 66-son qarori bilan tasdiqlangan “Tadbirkorlik subyektlarini davlat ro‘yxatidan o‘tkazish tartibi to‘g‘risida”gi nizom. https://lex.uz/uz/acts/-3111347

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 28-oktabrdagi PQ-2646-son “Tadbirkorlik subyektlarini davlat ro‘yxatidan o‘tkazish va hisobga qo‘yish tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”gi qarori.

5. O‘zbekiston Respublikasining 2001-yil 6-dekabrdagi 310-II-son “Mas’uliyati cheklangan hamda qo‘shimcha mas’uliyatli jamiyatlar to‘g‘risida”gi Qonuni (amaldagi tahriri).

6. O‘zbekiston Respublikasining 2014-yil 6-maydagi O‘RQ-370-son “Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni (amaldagi tahriri).

7. O‘zbekiston Respublikasining 2003-yil 11-dekabrdagi 558-II-son “Xususiy korxona to‘g‘risida”gi Qonuni (amaldagi tahriri).

8. O‘zbekiston Respublikasining 2012-yil 26-apreldagi O‘RQ-327-son “Oilaviy tadbirkorlik to‘g‘risida”gi Qonuni (amaldagi tahriri).

9. O‘zbekiston Respublikasi Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali. “Yangi tadbirkorlik subyektini davlat ro‘yxatidan o‘tkazish” davlat xizmati.

https://my.gov.uz/uz/service/57

10. Имомов Н. Юридик шахсларни турларга бўлишнинг танқидий таҳлили // Yuridik fanlar axborotnomasi – Вестник юридических наук – Review of Law Sciences. 2017. № 1. Б. 68–74.

11. Караходжаева Д.М. Институт права собственности юридических лиц: особенности исторического развития и современное состояние в Узбекистане // Право и политика. 2006. № 2.

12. Мухиддинов Н. Тижоратчи юридик шахсларни тугатиш тушунчаси ва ўзига хос хусусиятлари // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 2022. Volume 2, Issue 7. Б. 69–78. (Mavzuga yondosh ilmiy tahlil va bibliografik manba sifatida).

13. O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi (LexUZ). Normativ-huquqiy hujjatlarning amaldagi tahrirlari. https://lex.uz

